

Hyam Maccoby

KOESTLER ZSIDÓSÁGA

Arthur Koestler ifjúságom egyik fényes csillaga volt. Remekül olvasható könyvei, antitézis szerű címükkel — *A jógi és a komisszár, A lótusz és a robot* — tájékoztattak és felajzottak, általuk egy szellemi kalandor nyilvánult meg, aki szellemében szüntelenül a tudás határai felé nyomult előre, miként életében is arra törekedett, hogy mindenütt jelen legyen, ahol izgalmas és veszélyes dolgok dőlnek el.

Mégis az egyetlen alkalommal, amikor személyesen találkoztam vele, veszekedtünk. A zsidókkal és a zsidó vallással szembeni magatartásáról volt szó, amelyet rendkívül előítéletesnek, tájékozatlannak, sőt torznak tartottam. Ezen a területen mintha cserbenhagyta volna szokásos pontossága és logikája. Nem gondolhatok másra, mint hogy ez a saját zsidóságával kapcsolatos feloldatlan belső konfliktusának következménye.

Koestler asszimilálódott magyar családban született, amelynek semmi egyéb vágya nem volt, mint hogy magyarnak tekintsék. Az antiszemitizmus azonban arra kényszerítette az ifjú Koestlert, hogy zsidónak tartsa magát, s belépett a bécsi egyetem egyik zsidó egyesületébe. Ennek a zsidó csoportnak az volt a szokása, hogy párbajra hívta ki az antiszemita diákokat. Ily módon Koestler első zsidóként való azonosulása ugyanarról a töről fakadt, mint későbbi vonzódása Zsabotyinszkijhez (a cionista revizionista párt vezetőjéhez): legalább annyira volt a zsidó hagyomány elutasítása, mint a zsidó identitás megerősítése. Koestler számára a zsidó hagyomány sohasem volt más, mint a zsidók szenvedéseiből és alsóbbrendű helyzetéből fakadó megkérgesedés vagy torzulás. Ha el akarják foglalni helyüket a nemzetek közösségében, a zsidóknak le kell dobniuk ezt a béklyót, s éppolyan nemzeté kell válniuk, mint a többi nemzetnek. A cionizmus tehát Koestler számára az „asszimiláció” egyik formája volt, az egyetlen, amely valóban célravezető lehet.

Így amikor a cionizmussal folytatott próbálkozásában kudarcot vallott (1926 és 1929 között Palesztinában élt), arra a következtetésre jutott, hogy

kötelessége más módon asszimilálódni. Két járható út áll minden zsidó előtt, jelentette ki: vagy Izraelbe megy és izraeli állampolgár lesz, vagy teljesen feladja zsidóságát, s integrálódik és asszimilálódik ahhoz az országhoz, amelyben történetesen él. Ezt a nézetet annyira a végletekig vitte, hogy az Angliában élő házaspároknak azt tanácsolta, az anglikán egyház szellemében neveljék fel gyermekeiket.

Koestler Palesztináról (az 1917 és 1949 közötti időszakról) szóló könyvét, az *Igét és beteljesedést* nemrég újból kiadták. Mint politikai problémák elemzése, ma éppoly briliánsnak hat, mint annak idején; de mindenütt, ahol a zsidó kultúráról vagy vallásról esik szó, érződnek a szerző különös előítéletei. Így számol be például a Talmud-kutatásokról:

„Ezeknek az »értelmezéseknek« a segítségével nemzedékek hosszú sora tanulta meg, hogyan kell becsapni az Urat és a saját lelkiismeretünket. Feltehető reflexszé vált technikák voltak ezek, így bármely törvényt vagy tiltást először aszerint vizsgáltak, miként lehet »értelmezni«... Nem tudni, ez a szellemi züllés az isteni ügyekben mennyire azoknak a társadalmi nyomásoknak a következménye, amelyek a zsidókat arra kényszerítették, hogy a törvény peremén éljenek, s a talmudista szellemiség mennyire a zsidók társadalmi magatartására reagál. Az eredmény mindenesetre hibás kör, antiszemitizmust keltő örökmozgó, amely monoton váltakozó hullámmásban kapcsolta össze az üldözést és a kitérést.”

Kétlem, hogy Koestler valaha is akár egyetlen oldalt olvasott a Talmudból vagy annak kommentárjaiból. Ha olvasott volna, rájöhetett volna, hogy ezek az „értelmezések” hasonlóak azokhoz, amelyek bármely jogi rendszerben megtalálhatók. Régi törvényeket kell új helyzetekre alkalmazni; néha a módosult és fejlettebb erkölcsi érzékenység fényében kell modernizálni őket. Vajon Koestler előnyben részesítette volna azt, hogy a „szemet szemért” őszövétségi törvénye értelmezés nélkül maradjon, azzal szemben, hogy elfogadja a törvénytörésekért való pénzügyi kárpótlást

célzó farizeus és talmudikus értelmezést? A Talmud az igazságosság bibliai elveit a bibliai szerzők által sohasem előírányzott helyzetekre alkalmazza, s ezzel korát megelőzően fordul a társadalmi igazságosság és az emberi jólét felé. De azt a fejlődést és értelmezést, amelyet bármely más jogrendszer tökéletesen ésszerűnek és természetesnek tekintett volna, az olyan Talmud-ellenes gondolkodók, mint August Rohling baljósának tekintették, s Koestler egyszerűen az ilyen atiszemita sarlatánok másod- vagy harmadkézből származó bírálatait visszhangozza.

Koestler a talmudista jogrendszernek semmiféle érdemét nem ismerhette el, mert ez aláasta volna a diaszpóra zsidóságról mint megőrzendő értékeknek vagy kultúrának teljesen híján lévő csoportról alkotott képét. Ultracionizmusa következtében (amely rendkívül könnyen csapott át a teljes asszimiláció követelésébe) a zsidó fennmaradás egyetlen lehetséges módjának Izraelt tekintette, mivel (nézete szerint) Izraelen kívül a zsidók kulturális vákuumot képviselnek. Íme, így értékeli az *Ígéret és beteljesedés*-ben a zsidó kultúra történetét:

„A Talmud lezárása után (kb. i.e. 500) még a tudósok sem írtak többé héberül; a nyelv túl megcsontosodottá vált ahhoz, hogy a középkori gondolkodás és filozófia bármi hasznát vehette volna. A tizenegyedik és tizenkettedik század zsidó tudósai — Maimonidész, Ibn Ezra, Ibn Gabirol — németül, angolul és franciául írtak. Az ősi nyelven írt utolsó értékes művek valószínűleg Juda Halévi versei (kb. 1085 — kb. 1140); de filozófiai műveit Halévi is arabul írta, mivel a héber abszolút alkalmatlanná vált elvont kérdések tárgyalására és a gondolatok pontos kifejezésére.”

Minden bizonnyal megbocsátható, hogy ha valaki nem ismeri a zsidó irodalmat, tekintélyi alapon hajlamos elfogadni ezt az állítást — mely mindazonáltal abszolút téves. Maimonidész többnyire héber nyelven írt, még arab nyelvű művei is főként héber fordításban hatottak. Ibn Ezra kizárólag héberül írt, ugyanez mondható Ibn Gabirol költészetéről. A középkori héber nyelv különbözik a bibliai vagy talmudi hébertől; Koestler magabiztos állításával ellentétben (aki szinte semmit sem tudott héberül) a nyelv állandóan fejlődött, hogy megbirkózhasson az új filozófiai eszmékkel.

Szintén az *Ígéret és beteljesedés*-ben Koestler kijelenti:

„Más nemzetektől eltérően, Izraelnek nincs Cromwellje, Szent Johannája, Voltaire-je, Goetheje vagy Lincolnja; hősei a próféták, egyetlen klasszikusa a Biblia.”

Ez a passzus a zsidó történelem és irodalom ismeretének szinte teljes hiányáról tanúskodik. Olyan kaliberű gondolkodók, mint Maimonidész és Crescas; harcoló hősök, mint Judás Makkabeus, Bar Kohba, David Alroy vagy Samuel Hanagid; mártírok, mint Akiba vagy Rothenburgi Meir; misztikusok, mint Vak Izsák vagy Isac Luria, karizmatikus vezetők, mint Bál Shem Tov vagy Bratslavi Nahman — mindezek nem léteznek számára, mert nem szerepelnek a

keresztény történetírók műveiben. A zsidó vallásról Koestlernek ennyi a mondanivalója:

„A zsidó hit megtagadása nem jelenti a zsidó hagyomány maradandó értékeinek elvetését. Annak lényegi tanításai már régóta betagozódtak a zsidó-keresztény örökség főáramába.”

Hogy a zsidó vallás a saját értékei mellett állt ki a kereszténységgel (és a helyettesítő vezeklés, az eredendő bűn és a predesztináció tanával) szemben, az Koestlernek meg sem fordult a fejében; egy ilyen elgondolás nem illett a vallástörténet felvilágosodás korabeli szemléletéhez, amely a doktrínák iránti szkepticizmus ellenére sem kérdőjelezte meg azt az ortodox keresztény álláspontot, hogy a kereszténység meghaladta a zsidó vallást.

De ha a zsidóknak nem voltak önálló gondolataik, nem volt külön kultúrájuk, hogyan maradtak fenn? Koestler válasza roppant egyszerű: faji büszkeségük miatt. Ez a gondolat vonul végig *A tizenharmadik törzs* című munkáján (1977), amely a zsidók és a zsidó vallás történetével foglalkozó legfontosabb műve. Remek beszámolót olvashatunk itt a kazár királyságnak a zsidó vallásra való áttéréséről s ennek az i.e. nyolcadik-tizedik században létezett alig ismert zsidó birodalomnak rendkívüli virágzásáról, majd hanyatlásáról. Koestler ezt követően Kutschera és Poliák rendkívül kétséges értékű elméletét fejti ki, amely szerint a lengyel zsidóság (s így a modern zsidóság legnagyobb része is) főként a kazárok leszármazottja. A könyv lényege azonban abban a diadalmas kijelentésben keresendő, mely szerint immár megoldotta a zsidókérdést: ugyanis megcáfolta a zsidó faji elfogultságot, „a szívósan tovább élő mítoszt a bibliai törzsről, amely mindenkor megőrizte faji tisztaságát”. Ha a mai zsidók a kazárok (egy török törzs) leszármazottai, akkor nem Ábráhámtól származnak, ezért le kell számolniuk azzal a faji büszkeséggel, amely egyedüli létalapjuk. Azok a zsidók, akik (a „mítosz”-tól befolyásolva) Izraelbe mentek, maradjanak ott; az Izraelen kívülieknek azonban „mihamarabb le kell számolniuk zsidó azonosságtudatukkal, hiszen annak létalapja már megszűnt.

A tizenharmadik törzs-ről írva úgy véltem, számomra mint zsidó számára tökéletesen közömbös, hogy a mai zsidók főleg a kazárok leszármazottai-e — a zsidók ugyanis sohasem igényeltek faji tisztaságot maguknak, s ezt nem is tartották fontos kérdésnek. Feltettem a kérdést, vajon hol található meg a zsidó forrásokban a „faji tisztaságnak” ez az állítólagos mítosza (noha antiszemita forrásokban elég könnyen fellelhető). Az adatok, amelyekkel Koestler a zsidó nép genetikailag vegyes jellegét bizonyítani igyekszik, jól ismertek a zsidók előtt — akár tanultak, akár tanulatlanok —, s ez egyáltalán nem zavarja őket, mivel néptudatukat a kulturális és történelmi folyamatosságra alapozzák (miként példának okául az angolok is), nem pedig a faji tisztaságra, amelyet az egyiptomi kivonulás óta az áttértek újabb és újabb hullámai befolyásoltak (s már akkor is a zsidókat egyiptomiak „vegyes sokasága” kísérte).

Röviddel ezután Koestler mellett álltam az

Encounter egyik összejövételén, s beszélgetni kezdtem vele. Valószínűleg elővigyázatlanul megemlítettem, hogy én voltam a szerzője *A tizenharmadik törzs-ről* (a *The Listener*-ben) megjelent recenzióinak. Mire Koestler felkapta a fejét, és ezt mondta: „Az a szörnyű recenzió!” Ettől felbátorodva megkérdeztem tőle, milyen alapon gondolja, hogy a zsidó vallás faji alapokon áll. Koestler hevesen azt válaszolta, hogy a zsidó vallás valóban faji jellegű, és a zsidóktól semmiféle előrehaladás nem várható addig, amíg ezt el nem ismerik.

Ismét indokai felől érdeklődtem. Ezt mondta: „Mi a helyzet a vegyes házasságok tilalmával?” Azt válaszoltam, hogy a vegyes házasságok zsidó tilalma pontosan megfelel a nem keresztényekkel való házasság keresztény tilalmának: célja a vallási közösség felbomlásának megakadályozása. Nem faji tilalom, hiszen bárki, fajra és bőrszínre való tekintet nélkül, bármikor áttérhet a zsidó hitre. Hitler — mondtam — nem engedélyezte, hogy valaki áttérés útján árja legyen.

Koestler türelmetlenül megvonta a vállát, és így szólt: „S mi van azzal, hogy a zsidók »Atyáink, Ábrahám, Izsák és Jákob istenéhez« imádkoznak? Ez nem rasszizmus?”

„Nem — mondtam —, egy áttért ember egyszer megkérdezte Maimonidészt, vajon az áttértek is imádkozhatnak-e így, s ő igennel válaszolt, hiszen Ábrahám szellemi atyja a zsidóknak.”

Koestler ismét türelmetlenné vált: „Hány zsidó olvassa Maimonidészt?”

„Hány katolikus olvassa Szent Tamást? — vágtam vissza. — De ha a katolikus doktrínát akarja megismerni, nem a katolikus parasztot kérdezi meg, hanem Tamáshoz fordul.”

„Nem akarok tovább beszélni erről” — mondta Koestler, és odébb sétált. Sajnáltam, hogy nem volt alkalmam elmondani neki, hogy ha a zsidó vallásra áttértek héber nevet adnak, „Ábrahám fiának” nevezik el — amely szokást még a tanulatlanok is jól ismerik.

Mindebből arra következtettem, hogy Koestler nem hajlandó vitát nyitni erről a témáról. Túl sokat jelent számára. Zsidó azonosságának problémáját a maga módján oldotta meg, s ebben semmi sem zavartatta meg. Bánta a saját zsidóságát, de az antiszemitizmus arra kényszerítette, hogy vállalja. Izrael létrejöttével, úgy érezte, révbe jutott. Most már szabadon lehet keresztény, integrálódhat az európai kultúrába, amire mindig is vágyott. Az a gondolat, hogy nincs zsidó kultúra, csupán faji, törzsi eredetű vonzalom, túl kapóra jött neki ahhoz, hogysem ténybeli ellenőrzésnek vetette volna alá.

A dolog ironiája, hogy Arthur Koestler nemcsak külső megjelenésében, hanem egész gondolkodásmódjában is tetőtől talpig zsidó volt. Az igazság kutatása, az igazságosság iránti elkötelezettség, az evilági messianizmus (amely még a brit gyakorlatiasághoz való alkalmazkodás kísérletét is túlélte) — mindez a felvilágosodott zsidók Salamontól Maimonidészen és Heinén át Freudig húzódo sorába helyezi őt. De ennek nem volt tudatában. Rendkívüli szellemi képességeit, amelyeket egy, a tudást messze a gazdagság vagy a fizikai ügyesség fölé helyező kultúra nevelt bele, ő a saját érdemének vagy az európai civilizációnak tulajdonította. Számára a zsidó egyet jelentett a rémült, megalázott, rongyos kelet-európai gettőlakóval, akivel társulni lealacsonyító, s akit ki kell űzni a világból: vagy új zsidó fajta létrehozásával Izraelben (amely, meggyőződése szerint, „kék szemű és szőke hajú” fajtává alakul), vagy a keresztény kultúrába való beolvasztással. De ha valaha is teljesülnek Koestler reményei a külön zsidó kultúra eltűnéséről, vajon honnan lesznek újabb Koestlerrek?

Megjelent az Encounter 1983. szeptember-októberi számában

Berényi Gábor fordítása

